

Transferred to Reich Ownership. Documenting, identifying and restituting Nazi-looted cultural property. Mednarodna konferenca v organizaciji Centra za dokumentacijo prenosov lastništva kulturnih dobrin žrtev druge svetovne vojne (CMDP). Praga, Muzej dekorativne umetnosti, 17. in 18. september 2024.

Na pragu jeseni 2024 je v Muzeju dekorativne umetnosti v Pragi potekala mednarodna konferenca o nacističnem ropu in restituciji kulturnih dobrin z naslovom *Preneseno v lastništvo rajha. Dokumentiranje, identifikacija in restitucija v času nacizma odtujenih kulturnih dobrin*, ki jo je organiziral Center za dokumentacijo prenosov lastništva kulturnih dobrin žrtev druge svetovne vojne (Documentation Centre for Property Transfer of the Cultural Assets of WWII Victims / Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války – CMDP).

CDMP je bil ustanovljen pred skoraj četrst stoletja, 1. novembra 2001, na podlagi sklepa Skupne delovne komisije (ustanovljene s sklepom Vlade Češke republike z dne 25. novembra 1998), ki ji je predsedoval podpredsednik vlade Pavel Rychetský. Ta komisija je prenehala delovati 15. maja 2002, CDMP pa nadaljuje delo njene strokovne skupine, ki se je ukvarjala z razjasnitvijo zgodovinskih in ekonomskih vprašanj prilaščanja judovske lastnine (predvsem umetnostne dediščine). Hkrati CDMP širi obseg svojega dela, ki vključuje zlasti temeljite hevrstične raziskave arhivskega gradiva ter raziskave dokumentacije posameznih muzejev in galerij, ki jih je omogočilo tesno sodelovanje z Ministrstvom za kulturo Češke republike. Obseg dela in dejavnosti CDMP je bil potrjen v Resoluciji Vlade Češke republike z dne 22. januarja 2003. Do konca leta 2011 je deloval kot del Češke akademije znanosti, s sklepom vlade z dne 14. septembra 2011 pa je pridobil status družbe v javnem interesu, ki je bila nato 6. februarja 2012 ustanovljena kot Center za dokumentacijo prenosov lastništva kulturnih dobrin žrtev druge svetovne vojne – CMDP.

V skladu z mednarodno sprejetimi priporočili UNESCO, UNIDROIT in Mednarodnega muzejskega sveta (International Council of Museums – ICOM) ter obveznostmi Češke republike, ki izhajajo iz Washingtonske in Praške deklaracije, je poslanstvo CDMP raziskovanje vprašanja odtujitve kulturnih dobrin žrtev druge svetovne vojne

in posredovanje rezultatov teh raziskav državnim organom in organizacijam Češke republike, ter regionalnim, občinskim in zasebnim muzejem, galerijam in knjižnicam, pa tudi posameznim proslcem za vračilo izropanih kulturnih predmetov. CDMP sodeluje s tujimi ustanovami s podobno usmeritvijo in svetuje pri restituciji posameznikom in pravnim osebam na Češkem in v tujini. To strokovno svetovanje temelji na arhivskih raziskavah v domačih in tujih arhivih, na raziskavah inventarnih in akcesijskih knjig v državnih muzejih in galerijah, na izmenjavi informacij med državnimi organi, državnimi muzeji in galerijami ter na sodelovanju in izmenjavi informacij s tujimi institucijami s podobno usmeritvijo, pa tudi s posameznimi raziskovalci iz Češke republike in tujine. Celovito svetovanje, vključno z morebitnim posredovanjem pri reševanju restitucijskega primera, je proslcem na voljo brezplačno.

Mednarodna konferenca, ki je potekala 17. in 18. septembra 2024, priča o zavzetem delu CDMP, saj je bila že osma po vrsti. Med konferencami CDMP velja omeniti tiste v Brnu (*The Lost Heritage of Cultural Assets*, 2003), v Libercu (*Restitution of Confiscated Art Works – Wish or Reality?*, 2007) in Pragi (*Plundered – But By Whom?*, 2015, in *Terezín Declaration – Ten Years Later*, 2019). Poleg tega CDMP skupaj s partnerji in sodelavci objavlja izsledke raziskav v večinoma obsežnih in preglednih monografskih publikacijah, pogosto tudi v angleškem jeziku. Pripravili so tudi dve razstavi. Prvo z naslovom *Looted Art* (2017) so namenili predstavitvi dejavnosti CDMP, njegovega nastanka in razvoja ter obsežne založniške dejavnosti in jo zasnovali kot potujočo razstavo, ki je doslej gostovala že na 18 lokacijah na Češkem. Drugo razstavo z naslovom *Returning Identity* pa so postavili leta 2019, ob 80-letnici uvedbe nürnberških zakonov v Protektoratu Češka in Moravska.

Od zadnje mednarodne konference CDMP, na kateri so razpravljali o razvoju dogodkov po Terezinski deklaraciji, je minilo že pet let, zato je bilo zanimanje za osmi dogodek v tej seriji veliko. Po pozdravnem nagovoru organizatorke in direktorice CDMP Jane Jiráskove so navzoče na kratko nagovorili češki minister za kulturo Martin Bax, izraelska veleposlanica Anna Azari, posebni odposlanec za vprašanja holokavsta, medverskega dialoga ter svobode veroizpovedi in prepričanja Robert Řehák s češkega ministrstva za zunanje zadeve, ter direktor Muzeja dekorativne umetnosti Radim Vondráček.

Direktorica CDMP Jana Jirásková je pred začetkom konference pozdravila predavatelje in občinstvo (© CDMP).

V prvi od petih sekcij z naslovom *Mednarodne perspektive in razvoj* je najprej nastopil Wesley Fisher, predstavnik Konference o judovskih materialnih zahtevkih proti Nemčiji (Conference on Jewish Material Claims Against Germany – CJMCAG) in Svetovne organizacije za restitucijo judovskega premoženja (World Jewish Restitution Organization – WJRO). Wesley Fisher je predstavil poročilo WJRO in CJMCAG o napredku in najboljših praksah uveljavljanja in spoštovanja načel Washingtonske konference o nacističnem ropu kulturne dediščine. V zadnjih 25 letih je bil dosežen pomemben napredek pri restituciji umetnin in kulturnih dobrin, vendar je treba še veliko postoriti. Raziskave o provenienci so se namreč močno razširile in postale naprednejše, deloma zaradi boljšega dostopa do arhivov in učinka digitalizacije. Vendar pa muzeji v številnih državah še vedno zanemarjajo potrebo po raziskovanju provenience in v večini držav to ne velja za bistveni del muzejske prakse. Zato je v teh državah kljub že vzpostavljenim postopkom za uveljavljanje zahtevkov število obravnavanih primerov in posledičnih restitucij še vedno majhno. Samo pet od 47 držav podpisnic Washingtonskih načel je ustanovilo restitucijske komisije za lažje uveljavljanje zahtevkov. V poročilu so predstavljene ocene posameznih držav glede na to, ali so opravile zgodovinske raziskave

o predmetih, bodisi prek zgodovinske komisije bodisi kako drugače; ali izvajajo raziskave o provenienci svojih zbirk; ali imajo postopek za uveljavljanje zahtevkov, bodisi prek komisije za restitucijo ali kako drugače; ali so izvedle precejšnje število restitucij. Na podlagi teh dejavnikov poročilo ugotavlja, da je sedem držav doseglo velik napredek (Avstrija, Češka, Francija, Nemčija, Nizozemska, Velika Britanija, ZDA), tri države so dosegle znaten napredek (Izrael, Kanada, Švica), 13 držav je doseglo določen napredek, 24 držav pa je doseglo majhen ali nikakršen napredek.

Nato je Agnes Peresztegi iz odvetniške pisarne Peresztegi spregovorila o aktualnem razvoju restitucijskega prava in restitucijske prakse ter praktičnih vidikov vlaganja zahtevkov. V zadnjih petih letih so bila vodilna načela na novo interpretirana, nacionalni zakoni in forumi za reševanje zahtevkov so bili spremenjeni, ustanovljen je bil nov forum ter preoblikovane prakse in smernice raziskav provenience. Ta razvoj je bistveno spremenil način raziskovanja, obdelave, predstavitve in odločanja o restitucijskih zahtevkih. Govornica je omenila težave, kot so »izginotje« spletnih strani o kraji kulturnih dobrin ter pogosto opaženo pomanjkanje strokovnega znanja in profesionalnosti pri obravnavi restitucije izropanih kulturnih dobrin. V svoji predstavitvi je izrazila kritično stališče do načrtovane arbitražne rešitve

Zanimanje za konferenco *Transferred to Reich Ownership* je bilo veliko že v jutranjih urah (© CDMP).

v Nemčiji in se zavzela za pravno rešitev v ZDA.

Zadnja govornica v tej sekciji je bila Deidre Berger iz organizacije Jewish Digital Cultural Recovery Project (JDCRP), ki je predstavila osrednji podatkovni repozitorij (The Central Data Repository). Potreba po osrednjem repozitoriju o kulturnem plenjenju med drugo svetovno vojno je izražena v načelih, oblikovanih na Washingtonski konferenci. Kasneje je bilo ustvarjenih več pomembnih podatkovnih baz, kot je ERR Jeu de Paume Database, vendar še vedno ni osrednje digitalne platforme, ki bi združevala obsežno razpršeno arhivsko gradivo o nacističnem ropu umetnin. Zato je bila leta 2019 ustanovljena fundacija JDCRP, da bi ustvarili prvi celoviti digitalni arhivski repozitorij o nacističnem ropu kulturnih dobrin. Deidre Berger je opisala trenutno stanje projekta, katerega cilj je olajšati in pospešiti iskanje in raziskovanje posameznih primerov, in poudarila, da bodo dokumenti centralnih zbirnih centrov Marburg in Wiesbaden predvidoma postavljeni na splet spomladi leta 2025. Predstavila je tudi uporabo umetne inteligence, ki bo – enako kot že na področju reparacijskih spisov – tudi tukaj zagotovila, da bo ogromno količino dokumentov mogoče smiselno in časovno učinkovito analizirati.

Živahni diskusiji in odmoru je sledila druga sekcija z naslovom *Restitucija in vlada*. Jan Ho-

lovský z Oddelka za muzeje in galerije češkega ministrstva za kulturo je poročal o dolgoročnih prizadevanjih Ministrstva za kulturo na področju muzeologije, ki se osredotočajo na ublažitev premoženjskih krivic, ki jih je povzročil holokavst. Predstavil je zakonodajno problematiko ter dejavnosti ministrstva za kulturo in trenutne razmere v zvezi z registriranimi zahtevki za vračilo izropane kulturne dediščine.

S francoskega ministrstva za kulturo je poročal David Zivie z Oddelka za raziskave in restitucijo kulturnih dobrin, izropanih v letih 1933–1945 (Mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945). Francija, ki že več kot 25 let izvaja raziskave o izvoru določenih kategorij izropanih dobrin, se je nedavno odločila okrepiti svoja prizadevanja za popravilo krivic, nastalih zaradi nacističnega plenjenja kulturnih dobrin. Francoski organi želijo izboljšati raziskave o provenienci umetnin in knjig iz javnih zbirk, da bi identificirali zaplenjene dobrine in olajšali njihovo vrnitev zakonitim lastnikom. V ta namen so francoske oblasti razvile svojo organizacijo in v okviru ministrstva za kulturo ustanovile poseben oddelek za nadzor in izvajanje raziskav, parlamentu predlagale novi zakon, soglasno sprejet julija 2023, okrepile pooblastila Komisije za vračanje premoženja in odškodnine žrtvam antisemitskega pregona ter začele izvajati raziskovalne

Direktor praškega Muzeja dekorativne umetnosti Radim Vondráček je navzočim predstavil muzejske zbirke (© CDMP).

programe provenience v muzejih na državnem in lokalnem nivoju. Novi pristop postavlja povračilo škode v središče javnega delovanja in razume raziskovanje provenience kot osrednji element raziskovalnega dela muzejev in javnih knjižnic, hkrati pa oblastem omogoča izplačevanje odškodnin. Kot je pojasnil David Zivie, je zakon, sprejet julija 2023, poenostavil prejšnji postopek, saj francoskemu parlamentu ni več treba sprejemati resolucije za vsako posamezno restitucijo državnega premoženja.

Zadnji govornik v tej sekciji Toon van Mierlo, predsednik nizozemske komisije za restitucijo (Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog – RC), je predstavil nizozemsko zakonodajo na področju restitucije premoženja, ki so ga izropali nacisti. Pojasnil je spremembe v sestavi komisije, njene delovne korake, cilje in postopke odločanja. V diskusiji je poudaril, da je ministrstvo za izobraževanje, kulturo in znanost vedno upoštevalo nezavezujoča priporočila RC, ki se posledično na Nizozemskem obravnavajo kot zavezujoča, kar je bilo soglasno označeno za dobro prakso.

Po zaključeni drugi sekciji so si udeleženci konference pod vodstvom direktorja Muzeja dekorativne umetnosti Radima Vondráčka ogledali muzejsko stalno postavitev. Konferenco je sprem-

ljala tudi panojska razstava CDMP o posameznih primerih raziskav in restitucije na Češkem.

Drugi dan se je začel s sekcijo *Raziskovanje provenience v teoriji in praksi*. Najprej je Ondřej Vlk s češkega obrambnega ministrstva spregovoril o zgodovinskem ozadju roba kulturnih dobrin v češkem in moravskem protektoratu. Nemška okupacijska oblast je v začetni fazi plenilskega procesa v protektoratu (od marca 1939 do jeseni 1942) strogo ločevala premoženje, ki je bilo zaseženo v okviru preganjanja, getoizacije in deportacije judovskega prebivalstva, in premoženje, ki ga je zasegel gestapo. Ta razlika je bila še posebej očitna v dvojni naravi mehanizmov zaplembe. Zunanji pritisk osrednje nacistične oblasti v Berlinu, ki je vztrajala, da je treba nemške umetnine repatriirati iz protektorata, je zelo hitro prisilil okupacijske oblasti, da so prevzele pobudo in prevzele nadzor nad celotnim procesom zaplembe v protektoratu. Postopoma so zgradili mehanizme zaplembe birokracije, ki so jim omogočili usklajevanje prejšnjih raznovrstnih pristopov k zaplembam in (zlasti) uporabi zaplenjenih predmetov. Okupacijske oblasti so tako imele pomembno vlogo pri oblikovanju zakonodajnih okvirov, na primer z izdajo prepovedi izvoza kulturnih dobrin iz protektorata oktobra 1940, s čimer so odločilno vplivale na usodo premične kulturne dediščine.

Sledila je Johana Prouzová iz CDMP, ki je slikovito opisala usodo judovske družine Pollák in njene zbirke. Zbirka Josefa Polláka je bila v času pregona Judov deponirana v Muzeju dekorativne umetnosti v Pragi. Sestavlja jo 958 predmetov: miniaturre na porcelanu, porcelanaste figurice in posode, kipi iz biskvita, slike in risbe predvsem čeških slikarjev 19. stoletja ter obsežen nabor grafičnih del. Številni predmeti so bili od takrat vrnjeni dedičem, vendar je še vedno veliko predmetov neidentificiranih. Leta 2023 je bil v češčini objavljen katalog zbirke, ki je dostopen na spletu,¹ v pripravi pa je tudi angleški prevod.

Tretja govornica v tem delu, Antonia Bartoli iz Umetnostne galerije Univerze Yale (Yale University Art Gallery), je govorila o raziskavi izvora zbirke Herberta in Monike Schaefer (47 umetniških del evropskih mojstrov od 16. do zgodnjega 20. stoletja). Pri tem je predstavila posamezna dela in njihovo provenienco ter načine prihoda v Umetnostno galerijo. Opisala je tudi razvoj raziskav provenience na Univerzi Yale, ki je po washingtonski konferenci leta 1998 zavzela precej reaktivno stališče, kar se je spremenilo šele po letu 2019.

Nato je nastopila Katinka Gratzner-Baumgartner iz Avstrijske galerije Belvedere (Österreichische Galerie Belvedere), ki je zelo nazorno predstavila proces identifikacije Roberta Kauderjaja, ki je bil žrtev nacističnega rop – njegovo ime je bilo namreč pred tem napačno dešifrirano kot Kander. Opisala je raziskovanje Kauderjevega dela in družine ter iskanje dedičev, ki jim je bila na podlagi sklepa avstrijske Komisije za raziskovanje provenience (Kommission für Provenienzforschung) vrnjena ena slika iz galerije Belvedere.

Četrta sekcija je bila posvečena usodi izropanih knjig in knjižnic. Michal Bušek iz Judovskega muzeja v Pragi (Židovské muzeum v Praze) je poročal o projektu Knjižnica izgubljenih knjig (Library of Lost Books), katerega cilj je rekonstrukcija knjižnice berlinske Visoke šole za judovsko znanost (Hochschule für die Wissenschaft des Judentums, 1870–1942), ki je obsegala več kot 60.000 zvezkov o judovski zgodovini in kulturi. Govornik je opisal usodo zaplenjene knjižnice, ki je bila deportirana v terezínski geto, in trenutna prizadevanja za identifikacijo ukradenih knjig. Knjige z univerze je danes mogoče najti na številnih lokacijah, med drugim je do zdaj identificiranih več kot 4300 zvezkov v Judovskem muzeju v Pragi. Poziv k sodelovanju na projektu velja pravsem, na voljo je privlačna spletna stran, ki omo-

goča enostaven dostop, pridobivanje informacij in sodelovanje.²

Olivia Kaiser in Gabriela Brudzyńska-Némec sta govorili o identifikaciji ukradenih knjig v Saški državni in univerzitetni knjižnici (Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek – SLUB) v Dresdnu. Predstavili sta raziskave provenience, ki jih v SLUB sistematično izvajajo od leta 2009. SLUB se namreč v primerih nezakonite pridobitve fonda ne postavlja v vlogo zakonitega lastnika. Posledično si prizadeva vrniti identificirane izropane knjige dedičem ali pravnim naslednikom ali vsaj najti pravično in pošteno rešitev v smislu Washingtonskih načel. Na primeru knjige češke Judinje, umorjene v Auschwitzu, ki je bila identificirana v SLUB, sta govornici ponazorili nadnacionalni pristop k raziskovanju plenjenja in potovanja izropanih predmetov.

Sledilo je predavanje Balázsa Tamásija iz Judovskega teološkega semenišča Univerze za judovske študije (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem) v Budimpešti o projektu zbiranja, digitalizacije in raziskovanja provenience knjig, ki poteka od leta 2021. Predstavil je knjižnico rabskega semenišča v Budimpešti, njeno usodo med drugo svetovno vojno in razvoj po njej, zlasti se je osredotočil na zbirke knjig Judov, umorjenih po letu 1945, in zaplembe knjig s strani socialistične Madžarske. Knjige iz semeniške knjižnice so doslej odkrili v knjižnici berlinske Visoke šole za judovsko znanost (restituirano) in v Judovskem muzeju v Pragi (restitucija načrtovana za 2024). Poudaril je tudi, da knjižnica Judovskega teološkega seminarja pridobiva ukradene knjige z nakupi v antikvariatu in omogoča prost digitalni dostop do hebrejskih rokopisov.

Daniel Soukup iz Centra Kurta in Ursule Schubert za judovske študije na Filozofski fakulteti Univerze Palacký (Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových) v Olomoucu je pripravil predavanje o marginalijah v knjigah, zaplenjenih judovskim lastnikom, a se ni mogel udeležiti konference, zato je njegov prispevek prebral moderator. Predstavljene so bile najdbe iz zbirke približno 13.000 molitvenikov in druge judovske verske literature, ki jih hrani judovska skupnost v Brnu. Raziskava sicer oblikuje metodologijo za preučevanje teh knjig na presečišču sociološkega pristopa k zgodovini knjižne kulture in študij holokavsta. Družbenozgodovinske raziskave posameznih zvezkov omogočajo razumevanje bralnih praks in vloge knjig v kontekstu identitete nekdanjih lastnikov ter njihovo ovrednotenje v kontekstu kulturno-verskega okolja

¹ Katalog v pdf obliki je dostopen na https://www.lootedart.cz/en/category/publications/#flipbook-df_1569/1 (5. 1. 2025).

² Gl. <https://libraryoflostbooks.com/> (5. 1. 2025).

Publikacije CDMP so bile na voljo brezplačno (© CDMP).

čeških in moravskih Judov. V predavanju je bilo predstavljenih veliko različnih oblik marginalij, najdenih v knjigah, drobnih in na prvi pogled nepomembnih predmetov, kot so napisi z imeni, posvetila, listki z napisi, risbe, fotografije in drugo. Ker so najdene marginalije večinoma močno poškodovane, poteka razprava o njihovi nadaljnji usodi. Toda najprej jih je po mnenju Daniela Soukupa treba zavarovati, kar je naša moralna dolžnost do judovskih družin iz Brna.

Po odmoru za kosilo je sledila zadnja sekcija konference. Pod naslovom *Restitucija – primeri, izživi in omejitve* so se zvrstile štiri predstavitve. Zuzana Löbling s Pravne fakultete Karlove univerze v Pragi (Právnická fakulta, Univerzita Karlova) in iz Narodne galerije v Pragi (Národní galerie Praha) je govorila o pravnem položaju vračanja nacistično izropanega premoženja na Češkem in podala zelo dober pregled dogajanja od leta 1945 do danes. Zlasti je predstavila drugo polovico štiridesetih let prejšnjega stoletja, obdobje po žametni revoluciji leta 1989 in sedanje stanje. Opozorila je tudi na težave, kot sta počasnost procesov restitucije zaradi neupravičeno strogih predpogojev in pomanjkanje svetovalnega odbora strokovnjakov, ter izpostavila možne izboljšave, ki delno temeljijo na »najboljših praksah« drugih držav.

Lucie Němečková s Karlove univerze (Univerzita Karlova) v Pragi in CDMP je pripravila

predstavitve industrialca, zbiralca umetnin in mecena Richarda Morawetza. Njegova pomembna zbirka, ki obsega arhivsko gradivo, stare grafike in umetnine, je bila doslej raziskana le fragmentarno. V študiji primera je osvetlila usodo zbirateljeve družine in njihova prizadevanja, da bi jim Češkoslovaška in Češka republika vrnila kulturne predmete, ki so jih zaplenili nacisti. Richardu Morawetzu in njegovi družini je uspelo pobegniti v Kanado prek Velike Britanije. Po koncu druge svetovne vojne si je prizadeval za vračilo svojega nekdanjega premoženja, vendar ga je komunistična vlada ponovno zaplenila. Končno je bilo leta 1990 njegovo premoženje restituirano njegovim naslednikom.

Predzadnji govornik je bil Jens Hoppe, ki je kot predstavnik CJMCAG spregovoril o svojih izkušnjah z vidika člana svetovalnega odbora za zauplembe kulturnih dobrin v 20. stoletju pri Klassik Stiftung Weimar. Osrednji rezultat desetletnega dela odbora je po njegovem mnenju profesionalizacija raziskav provenience in mediacije oziroma iskanja dedičev pri Klassik Stiftung Weimar, eni največjih nemških kulturnih fundacij. Jens Hoppe je tudi jasno povedal, da je sodelovanje med različnimi deležniki nujno in da se morajo ustanove odkrito in enakopravno srečevati in dogovarjati z (pravnimi) nasledniki nekdanjih lastnikov.

Dogodek se je zaključil s predstavitvijo Agate Modzolewske in Bartłomieja Sierzputowskega s poljskega Ministrstva za kulturo in narodno dediščino, ki sta govorila o restituciji poljske kulturne dediščine. Junija 2017 je na Poljskem začel veljati Zakon o vračanju nacionalnih kulturnih dobrin, ki združuje vse povezane pristojnosti v rokah ministra za kulturo in narodno dediščino. Naloge po zakonu opravlja v okviru dodeljenih vsebinskih in stvarnih pristojnosti Oddelek za vračanje kulturnih dobrin. Pristojnosti oddelka vključujejo (vendar niso omejene na) zbiranje informacij o kulturnih dobrinah, izgubljenih zaradi druge svetovne vojne z ozemlja Poljske in znotraj njenih meja po letu 1945 ter vzdrževanje edine nacionalne baze podatkov o vojnih izgubah in nacionalne Evidence spomenikov, ukradenih ali nezakonito prenesenih v tujino. Poleg tega Oddelek prevzema pobudo, koordinacijo in vodenje iskanja izgubljenih kulturnih dobrin, opravlja dejavnosti restitucije doma in v tujini, vključno z delegiranjem strokovnjakov, koordinacijo pregledov predmetov, vodenjem pogajanj, izvajanjem pravnega zastopanja pred organi pregona, tožilstvom in sodišči ter zagotavljanjem transporta najdenih umetnin in promocijo problematike vojne škode. Kljub izčrpnosti in slikovitosti predstavitve ter impresivnim številkam in stopnji uspešnosti reševanja posameznih primerov restitucije pa mlada predavateljska dvojica ni omenjala dejstva, da hranijo na Poljskem tudi kulturne dobrine, ki so po drugi svetovni vojni postale last poljske države in niso bile vrnjene dedičem nekdanjih lastnikov. Posledično je v razpravi, ki je sledila, več navzočih opozorilo na pristranskost prispevka, a jih sicer elokventen odziv predavateljev ni povsem zadovoljil. Konferenca se je tako zaključila s še eno živahno diskusijo, ki so ji sledile sklepne besede direktorice CDMP Jane Jiráskove.³

Kaj je poleg novih podatkov o stanju na področju restitucije v času nacizma zaplenjenih kulturnih dobrin prinesla mednarodna konferenca CDMP in katere od ugotovitev lahko izpostavimo? Predvsem je bil v ospredju in vedno znova poudarjen pomen transnacionalnega in mednacionalnega sodelovanja, brez katerega so raziskave provenience močno otežene, možnosti za restitucijo pa oslABLJENE. Tudi širok nabor zastopanih držav na konferenci, kot so Češka, Nemčija, Francija, Avstrija, Poljska, Madžarska in ZDA, kaže, da so sodelujoči uspešno ozavestili potrebo po

izmenjavi dobrih praks in raziskovalnih izsledkov med državami in raziskovalnimi skupnostmi. Pravne težave pri restituciji so sicer zaradi različnih pravnih situacij specifične za vsako državo, kar pa ne onemogoča primerjalne analize in ne ovira usvajanja dobrih praks, kadar obstaja konsenz o potrebi po izboljšanju razmer in rezultatov. Jasno pa je, da na področju restitucije kulturnih dobrin in umetnin, ki so jih nacisti zaplenili žrtvam druge svetovne vojne in zlasti Judom, v kar 37 državah podpisnicah washingtonskih načel ostaja še veliko prostora in možnosti za napredek. Odškodninski oziroma restitucijski procesi so po besedah WJRO v mnogih državah zamudni in neuspešni zaradi pomanjkanja usposobljenega osebja, neustreznih lastniških evidenc in posledično pomanjkanja preglednosti ter nedoslednega odločanja. Slovenija se na seznamu, ki ga je predstavil Wesley Fisher, sicer uvršča v skupino 13 držav, ki so v zadnjem času dosegle nekaj napredka pri uveljavljanju Washingtonskih načel, vendar z zakonodajnega vidika obeti za nadaljnjo uspešnost niso najboljše. V Sloveniji je bil velik del judovskega premoženja, ki so ga bili zasegli nacisti, na podlagi odloka predsedstva Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki je bil sprejet 21. novembra 1944, nacionaliziran, saj je bilo to premoženje obravnavano kot »sovražniško imetje«. Čeprav ima Slovenija zakonodajni okvir za vračanje zasebne lastnine, so zahtevki za vračilo premoženja, odvzetega v obdobju holokavsta, v Sloveniji kategorizirani kot zahtevki za vračilo premoženja brez dedičev, za katero v zakonu ni določb o vračanju ali odškodnini. Določbe o restituciji zasebne lastnine, vključene v Zakon o denacionalizaciji iz leta 1991, od upravičencev zahtevajo, da so imeli jugoslovansko državljanstvo 9. maja 1945, in razen nekatere izjem na splošno izključujejo premoženje, zaplenjeno pred letom 1945. Zato slovenski Judje, ki so preživeli holokavst, in potomci tistih, ki so umrli, večinoma niso mogli izkoristiti možnosti vračanja premoženja po tem zakonu. Nadalje so bili Slovenci judovskega rodu, ki so se preselili v Izrael med letoma 1948 in 1950, prisiljeni, da se odrečejo jugoslovanskemu državljanstvu in odstopijo svoje premoženje državi kot predpogoj za odhod iz države. Poleg tega v Sloveniji novih denacionalizacijskih postopkov ni (več) mogoče uvesti, ker je rok za vložitev zahtev potekel konec leta 1993. Judovska skupnost je sicer dolgo vztrajala pri odpravi zakona o državljanstvu odškodninskih upravičencev, a pri tem ni bila uspešna. Slovenska vlada je v preteklosti tudi imenovala dve komisiji za proučitev problematike vračanja komunalnega premoženja in premoženja brez

3 Bogato ilustrirana programska knjižica s povzetki predavanj je dostopna na spletni strani CDMP: https://www.lootedart.cz/en/conference24/#flipbook-df_1654/1/ (6. 1. 2025).

dedičev – Odbor za nerešena vprašanja verskih skupnosti (2000) in Sektor za popravilo storjenih krivic (2005), poleg tega sta se judovska skupnost Slovenije in WJRO leta 2006 tudi dogovorili, da ustanovita fundacijo, ki bo prejela in upravljalakršno koli vrnjeno judovsko komunalno lastnino ali s tem povezano odškodnino, vendar znatnega napredka na tem področju ni. Nenazadnje pa navedeni dogovori in načrti le redko nagovarjajo vprašanja premičnin in torej premične kulturne dediščine. Barbara Vodopivec, vodilna poznavalka razmer, ki vladajo na področju restitucije premične kulturne dediščine pri nas, je že pred štirimi leti ugotavljala, da stanje raziskav kaže na velike vrzeli, zaradi česar Slovenija močno zaostaja za drugimi evropskimi državami in ZDA. Ne moremo trditi, da je bil v zadnjih letih storjen »nujni prvi korak, ki mora spremljati prizadevanja za razreševanje vprašanj restitucije umetnin«, saj še niso bile opravljene potrebne »temeljne interdisciplinarne raziskave družboslovnih in humanističnih ved in strok, zlasti zgodovine, umetnostne zgodovine, prava, konservatorstva, muzeologije, heritologije in drugih«. ⁴ Odlična izhodišča za nadaljnje raziskave in razvoj področja sicer postavljajo posamezni prispevki, ⁵ vendar

bo v prihodnosti treba ozvesti in dosledneje posnemati posamezne dobre prakse na področju raziskovanja provenience in restitucije v času nacizma zaplenjenih kulturnih dobrin, ki jih je izpostavila konferenca v Pragi. K temu bodo v naslednjih nekaj letih pripomogle tudi raziskave v okviru dveh raziskovalnih projektov, za katera je Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU nedavno pridobil financiranje na razpisih Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije: podoktorski raziskovalni projekt Anje Milič Iskra *Umetnost med dvema ognjema: Nacistično plenjenje umetnin na zasedenem slovenskem ozemlju v letih 1941–1945 v luči kulturnega genocida* (2024–2026) in temeljni raziskovalni projekt Renate Komić Marn *Nacionalizacija in muzealizacija umetnostnih zbirk na Slovenskem v luči raziskav provenience* (2025–2027). Med pomembne korake bi sodila tudi ustanovitev komisije ali vsaj skupine za dokumentacijo in raziskave o provenienci umetnin in kulturnih dobrin, odvzetih žrtvam druge svetovne vojne, ki je v Sloveniji še nimamo. ⁶

Renata Komić Marn

4 Barbara Vodopivec, Med vojno in mirom, <https://www.alternator.science/sl/daljs/med-vojno-in-mirom-vracanje-umetnin-po-drugi-svetovni-vojni/> (6. 1. 2025). Gl. tudi Barbara Vodopivec, Restitucija predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945, *Acta historiae artis Slovenica* 24, 2019, št. 1, str. 11–130.

5 Npr. posamezni prispevki v publikacijah *Umetnostna in zgodovinska srečevanja z Judi na Slovenskem* (Ljubljana: Založba ZRC, 2020); *Jewish-Slavic Cultural Horizons. Essays on Jewish History and Art in Slavic Lands* (Ljubljana: Založba ZRC, 2022); in *Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century* (Wien, Köln: Böhlau Verlag, 2022).

6 Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Nacionalizacija in muzealizacija umetnostnih zbirk na Slovenskem v luči raziskav provenience* (J6–60106) in raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6–0061), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Udeležbo konference je omogočil ZRC SAZU s financiranjem aktivnosti iz sheme UUZ v okviru Razvojnega stebra financiranja ZRC SAZU. Za prijazno dovoljenje za objavo slikovnega gradiva se zahvaljujem direktorici CDMP Jani Jiráskovi.